

Prof. Dr. SAİM SAKAOĞLU

ile

Efsane Üzerine Bir Konuşma

İsmet ALPASLAN

1. Sayın Hocam, siz yaklaşık yirmi yıldır halk edebiyatı, bu arada efsane üzerine çalışmalar yapıyorsunuz. Efsane ile ilgili birçok yazınız folklor dergilerinde yayımlandı, öğrencileriniz tez hazırladı, iki kitabınız yayımlandı. Efsane nedir? Efsane konusunda uzman bir kişi olarak, bu terimi bize açıklayabilir misiniz?

— Efsaneyi açıklamak hem kolay, hem zordur. Sınırları oldukça geniş olan bu kavramı kelimelerle anlatmak zordur; ancak bir sözlük maddesi gibi açıklamak kolaydır. Efsane bir hikâyedir, küçük bir hikâyedir. Ancak özelliği, inanılan bir hikâye olmasıdır. Şahıslar, olaylar veya yerlerle ilgili olabilir. Bunların gerçek olması da gerekmez, hayali bile olabilir. Efsanenin en önde gelen özelliği ona inanılmasıdır. Onu masaldan ayıran en önemli özelliği budur. Olayı dinledikten/okuduktan sonra, inanmak zorundasınız. Çünkü efsane mantığı bunu gerekli kılmaktadır.

2. Konularına göre efsaneleri sınırlamak mümkün mü?

— Efsaneleri konularına göre sınırlamak elbette mümkündür. Bu konuda 1959'dan beri Avrupa'da çalışmalar yapılmaktadır. Çeşitli ülkelerde toplanan kongrelerden sonra bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Önce altı olarak tesbit edilen dal sayısı dörde indirilmiştir. Bu dört dal şöyle gösterebiliriz :

- a) Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsane/yaratılış efsaneleri
- b) Tarihi efsaneler.
- c) Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetlerle ilgili efsaneler.

ç) Dini efsaneler.

Bunlardan (b) ve (c) dallarındaki-ler ayrıca pek çok alt dala ayrılmaktadır.

Tabii değişik şekillerde de tasnif yapmak mümkündür. Biz, elimizdeki efsane metinlerinin sayısını artırmaya çalışıyoruz. O zaman belki bir yeni tasnifi gerçekleştirebiliriz.

3. Yaptığınız bu sınıflamaya örnekler verebilir misiniz?

— Efendim ,her bir ana dal için bile örnek vermek zaman alacaktır. Ancak biz okuyucularımızın anlayışına sığınarak birer örnek vermek istiyoruz.

a) İbibik kuşu evvelce çok güzel bir gelinmiş. Fakat o kadar pismiş ki etrafına kötü kokular saçmış. Gelinin aksine çok temiz olan kaynana bu hale dayanamaz. Bir namazın edâsından sonra şöyle dua eder : «Ya Rabbi, bu gelini kuş et de kurtulalım.» Duası kabul olur, gelin hemen kuş olarak uçar ve bahçedeki ağaca konar. Onun için ibibik kuşunun yuvası fena kokarmış.

b) Menkabeler bu dala girerler. Meşhur Kara Koyun, Boş Beşik, Taş Bebek, Genç Osman efsaneleri de bu dalın çok bilinen örnekleridir. Ayrıca, yer adları ile, büyük felâketlerle, binalarla ilgili efsaneler de bu dala girerler. Trabzon adının tuğra bozandan gelmesi gibi.

Büyük ve Küçük Ağrı Dağları gelinlik çağında iki kardeştir .Tabii, dününlerin hepsi büyüğe gelir. Bir gün kızlar çalı - çırpı toplamaya giderler. Topladıklarını bağ yaparlar. Abla der ki : «Bacı, bunu sırtıma kaldırır.»

Kendisine dünür gelmediğinden dertli olan küçük hemen çıkışır : «Dünürlere çıkmasını biliyorsun da bağı mı kaldıramıyorsun?» Kavgaya başlarlar. Her ikisi de beddua eder : «Bacı, Allah seni öye bir dağ yapısın ki tepende karın, dumanın eksik olmasın » «Bacı, Allah seni öyle bir dağ yapısın ki eteklerin yılan çıyan dolsun!» bu gün Büyüyük Ağrı'nın başı 12 ay hem karlıdır, hem dumanlı. Küçük Ağrı'nın eteklerinde ise yılan çıyanın çok olduğu söylenir.

c) Anadolu'da inanılan albastı bunun güzel bir örneğidir. Anneler, nineler bilirler.

Köy halkının «cin» adını verdiği bir mahluk 2-3 günlük genç bir lohusayı her gece rahatsız etmeye başlar. İlk günler kadın kendi gayretiyle bu mahluktan kurtulur. Nihayet dayanamayıp bir gece kocasına haber verir. Böylece, koca, karısını koruyacak, lohusayı rahatsız eden güç ortadan kaldırılacak veya gelmesi önlenmiş olacaktır.

O gece kadının kocası odaya gizlenir ve «cin» adını verdikleri mahlugin gelmesini beklemeye başlar. Gece yarısından sonra «cin» içeri girer ve kadının boğazına sarılır. Koca, saklandığı yerden çıkar ve «cin»in üzerine hemen bir iğne takar. Böylece «cin» zararsız hale getirilir.

«Bu «cin», üzerindeki iğne ile birlikte o eve yıllarca hizmet eder. Bir yandan da ev sahibine yalvarır. Sonunda dayanamayıp yakasındaki iğneyi çıkarır ve o da ayrılıp gider.

Köylülerin dediğine göre eve bir daha al karısı gelmemiştir. Zira, serbest bırakılan «cin», o ev halkına zarar vermeyeceğine dair söz vermişti.

c) Burada, dinî inanış, efsanenin ağırlığını teşkil eder. İçinde dinî unsur bulunan her efsane buraya girmez. Bayezid-i Bistami, Allah'tan cehennemiyok etmesini ister. Bir meleğin gösterdiği yolda giderken bir demirciye rastlar. Demirci, yumruğunu kızgın

demire çekiç gibi vurmaktadır. Sebabi sorulunca demirci der ki : «Ben, 'Rabbim, beni cehennemine at, ama vücudumu o kadar büyüt ki cehennemi tek başıma doldurayım. Benden başka kullarına yer kalmasin.' diye dua ederim.»

4. Sizin 1976 yılında yayımlanan «101 ANADOLU EFSANESİ» adlı kitabınız, 1989 yılında Kültür Bakanlığınca yeniden basıldı. Galiba Japoncaya da çevrildi. Bu kitabınız hakkında bilgi verir misiniz?

— Bu kitabımın tatlı bir hatırası vardır; kısaca onu anlatmak isterim. 1974'te Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeden önce 30-40 kadar Anadolu efsanesini daktilo etmiştim. Amerika'dan dönünce, beni bekleyen mektuplardan biri de yeni kurulan bir yayınevini anketiyle ilgiliydi. Kurucularının kimler olduğunu bilmediğim bu yayınevine son derece ilmi cevaplar vermiştim. Sonuçta kurucularından birinin Konya'da mahallemize yakın bir yerde oturan hemşehrim olduğu ortaya çıktı. Kitabı, hiç bir masraftan kaçınmadan istediğim gibi bastılar. Daha sonra ilk 71 efsane Japonca'ya tercüme edildi. Sonradan haberim oldu. Tabii her hangi bir itirazım olmadı; belakis sevindiğimi söylemeliyim. Hatta, Japonya'da bu kitaptan yola çıkılarak bir de konferans verildi. Bunlar güzel şeylerdir.

Efsane'lerin bir bölümü, daha önce yayımlananların yeni ve ortak bir üslupla yazılmış şekilleridir. Öğrencilerimin derlediği efsanelerle tarafımdan derlenenler de bu kitapta yer almıştır. Her efsanenin yazılı veya söz'ü kaynakları, ilmi usule uygun olarak gösterilmiştir.

5. Anadolu'nun efsane hazinesi olduğu bir gerçektir. Amerika, Avrupa, Asya ve Kıbrıs'ı gezmiş, onların efsanelerini incelemiş birisi olarak; Anadolu'muzu, gittiğiniz bu yerlerde EFSANE yönünden karşılaştırır mısınız? Yani Türk efsaneleri ile dünya efsane-

lerinin kısa bir değerlendirmesini yapar mısınız?

-- Anadolu'muz efsane yönünden son derece zengindir; Türk dünyası da öyle. Başka ülkelerin de zengin efsane koleksiyonları vardır. Ülkelerin efsanelerini sayıları açısından değil de çeşit ve motif zenginliği açısından değerlendirmek gerekir. Biz de derlemenin tarihi oldukça yeni olduğu için henüz zenginliğimizin sınırlarını çizememiş değiliz. Böyle olunca da mukayese yapmak için biraz erken olur. Ancak, Türk insanının bu tür konulara eğilimi geniş bir ufuktan gerçekleştirildiği için, her halde başkalarına göre hiç de geri planda değildir.

6. Sizin efsane ile ilgili başka bir çalışmanız da «ANADOLU - TÜRK EFSANELERİNDE TAŞ KESİLME MOTİFİ VE BU EFSANELERİN TİP KATALOGU»dur. Bu eserinizi, Türkiye İş Bankası'nın «1990 Büyük Ödülü»nü aldı. «Halk Edebiyatı İncelemeleri» dalında birinci olan bu eserinizin ödülü, 14 Mart 1991'de Ankara'da düzenlenen bir törenle Başbakan Sayın Yıldırım Akbulut tarafından verilmişti. Derece alan incelemenizi tanıtır mısınız?

— Türkiye İş Bankası'nın «1990 Büyük Ödülü»nü alan eserim, 1977 yılında hazırlayıp «Doçentlik Tezi» olarak takdim ettiğim çalışmamdır. Bu konuda böyle bir çalışma yapmamın ilhamını Amerika'daki kütüphane çalışmalarına borçluyum. Oradan çuvallar dolusu fotokopi getirmiştım. Bunların içinde efsanelerin önemli bir yeri vardı. Yurda dönünce böyle bir konuyu ele alacağımı söylediğim meslektaşlarım, ilk planda yadırgamışlardı. Ancak bu çalışma beni doçent yaptı; Avrupa'da olumlu tanıtımların konusu oldu; Japonca'ya tercüme edilerek beni Uzakdoğuya tanıttı ve nihayet yazılışından 13, basımından 10 yıl sonra büyük bir «ödül» kazandırdı.

Bu çalışmamda efsane konusu genel hatlarıyla ve pek çoğu yabancı olan kaynakların ışığı altında tanıtıl-

mıştır. Esas konumuz ise taş kesilme motifine yer veren efsanelerin incelenmesi olmuştur. Çalışmanın sonunda ise ilk defa Türk sözlü ürünlerinin milletlerarası sisteme uygun bir şekilde sınıflandırılması verilmiştir. Pek çok otoritenin ne için verildiğini pek anlamadığı bu sınıflandırma aslında son derece önemlidir. Bence, eserimin yarısı değeri bu kataloğa aittir.

7. Efsanelerin bizim sözlü edebiyatımız veya halk edebiyatımızdaki yeri nedir?

— Ben halk edebiyatımızı, diğer bir deyişle anonim edebiyatımızı değerlendirirken masala, fıkraya, hikâyeye efsaneye özel bir yer veririm. Bunlar «anlatmaya dayanan» dallardır. Efsanenin yeri diğerlerinden hiç de aşağı değildir. Bu konuyu anlatırken, adeta efsane dağarcığım hemen canlanır. Bence, biz çocuk dünyasının biraz ötesinde kaldığı için efsaneye gereken ilgiyi göstermemişiz. Ancak, şuna inanıyoruz ki efsaneler günlük hayatımızın ayrılmaz parçalarıdır.

8. Folklor araştırmacılarımıza, öğretmen ve öğrencilerimize EFSANE konusunda neler söylersiniz?

— Efsaneler de, fıkralar gibi kısa oldukları için anlatılmaları son derece kolaydır. Masala, özellikle halk hikâyelerine göre daha kolay hatırlanacaktır. Folklor araştırmacılarımız, öğretmenlerimiz ve öğrencilerimiz efsanelerimizle bir defa yakından karşılaşıya geldiler mi bir daha onu terk edemeyeceklerdir. Onlar, dikkatlice baktıkları zaman etraflarında efsane konusu olabilecek çok şeyi görecektirler. Benim 101 Anadolu Efsanesi adlı eserimin içindekilerine bakmak bile onlara bir fikir verecektir. Efsanelerin konusu sınır tanımaz; her şey efsanenin konusu olabilir. Derlemek, sonra da yayımlamak veya ilgili bir kuruluşa, bir arşive hediye etmektir. Benim başkanı bulunduğum Selçuk Üniversitesi Türk

Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kuruluş safhasında olan arşivine bağışlayabilirler.

9. Bu konuda söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

— Evet, şunu özellikle belirtmek isterim. Herkes, her meraklı kendi yöresinin efsanelerini zaman geçirmeden

derlemeye başlasın. Bugünün bile geç olduğu düşünülürse yarın çok geç olacaktır.

Biz, kendilerine her türlü «form» yardımı yapmaya hazırız. «P.K. 600/42153 KONYA» adresine yazabilirler.

10. Teşekkür ederim Sayın Hocam.

— Ben de teşekkür ederim.